

הרצח והירושה:

שוד הרכוש היהודי בימי השואה בהונגריה

שרי ראובני

"הפתרון הסופי", דהיינו, הרצח ההמוני של היהודים ושוד רכושם, פגע ביהודי הונגריה רק לאחר הכיבוש הגרמני במרס 1944. מדובר בכמיליון נפשות, לפי הגבולות של הונגריה המורחבת שנקבעו לאחר פרוץ המלחמה. אמנם גם קודם לכן היו פגיעות מקומיות בנפש ונחקקו חוקי אפליה שהביאו להתרוששות בקרב היהודים, אבל חיי היהודים והבעלות על רכושם הפרטי נשמרו בהונגריה בדרך כלל. יתר על כן, שליטי הונגריה דגלו בתפיסה שאין לסלק את היהודים המועילים לכלכלת המדינה מעמדותיהם. לפיכך, גם אחרי שנתקבלו החוקים לצמצום השפעתם של היהודים על חיי הכלכלה, חוקים שהביאו להתרוששותה של השכבה העממית והבינונית בציבור היהודי, המשיכו בעלי ההון והתעשיינים ממוצא יהודי להשפיע השפעה ניכרת על חיי הכלכלה בהונגריה עד לכיבוש הגרמני. יש לציין, שבגין התפתחות מיוחדת של הקפיטליזם ההונגרי במאה ה-19 חלק חשוב של התעשייה והפיננסים היו בידי יהודים.

כך נוצר מצב פרדוקסלי: בהונגריה הלוחמת לצד גרמניה הנאצית היו תעשיית הנשק והמפעל לייצור מטוסים בבעלות יהודית, הברונים וייס מנפרד וקורנפלד. תשלובת הטקסטיל גולדברגר ייצרה את הבדים למדים של הצבא ההונגרי, ובעל המפעל טונגסראם (Tungsram) ל. אָשְׁנֶר יכול היה לסרב לספק סחורה לגרמניה הנאצית בטענה שיש לו הזמנות אחרות. אף שמשנת 1941 הונהגו בהונגריה חוקי נירנברג, נשארו יהודים אלה - לפי חוקי הגזע או לפי הגדרתם הם - בעלי כוח והשפעה והחזיקו רכוש עצום ממש עד לכיבוש. כל זה השתנה מן הקצה אל הקצה לאחר הכיבוש הגרמני במרס 1944.

לאחר הכיבוש

בעלי ההון והתעשיינים היהודים היו בין הראשונים שנעצרו מייד לאחר הכיבוש על ידי הגסטאפו. הם גורשו למחנה הריכוז מאוטהאוזן יחד עם העצורים הפוליטיים. בבתייהם ובארמונותיהם המפוארים התיישבו אנשי הקומנדו של אייכמן, מפקדי הצבא הגרמני וראשי הגסטאפו. להוראת הגרמנים סמוך לכיבוש סגרו את חשבונות היהודים בבנקים. הותר להם למשוך רק סכום קטן אחת לחודש. נחסמה גם תכולתן של הכספות בבעלות יהודית בבנקים. במקביל לחוקים השונים (הטלאי צהוב, הריכוז בגטאות והגירושים), נחקקו חוקים להפקעת הרכוש היהודי ולהפיכתו לרכוש לאומי. הייתה זאת המדינה שהתירה למעשה את דמם ואת רכושם של היהודים, ותושביה בזזו את בתייהם ואת חנויותיהם של היהודים. כל זאת התרחש

הן בעת הגירושים הגדולים של כחצי מיליון יהודים מערי השדה לאושוויץ בקיץ 1944, והן בעת הרצח והשוד בקרב היהודים בבודפשט בחורף 1944-1945. את התמוטטותם המוחלטת של הערכים היסודיים, תוצאתם הישירה של החוקים והנורמות החדשים ששלטו בהונגריה לאחר הכיבוש, היטיב לבטא המשורר הגדול בן התקופה, מיקלוש ראדנוטי:

על פי ארץ זו הייתי בדור
בו הולל המסור: הרוצח
הבוגד, השודד- כגיבור ייחשב
ואשר פיו אלם, מתרשל, שהידד לא קרא,
כבר שנאוהו כשנוא מצורע.
(קטע מתוך "מוטיב לאקלוגה השישית" בתרגומו של מרדכי אבי - שאול)

היהודים חויבו למסור את מקלטי הרדיו ומכשירי הטלפון שברשותם לשלטונות. הם סולקו, לפי חוק, מחיי הכלכלה וההון, בתי עסק יהודיים ומפעלי תעשייה ומלאכה בבעלות יהודית נסגרו, נלקחו גם החנויות ותוכנן נשדד או נמכר מאוחר יותר. כל יהודי חייב היה להצהיר על רכושו, על תכולת ביתו, על הבגדים והפרוות, חפצי האמנות, כל תכשיטי הזהב והכסף, השטיחים וניירות הערך, רהיטים והתמונות שהיו ברשותו. הרשימה המדויקת נמסרה בארבעה עותקים לשלטונות תוך פרק זמן קצר. הרכוש היהודי הופקע, דהיינו, נגזל, נשדד באופן חוקי וטופל כרכוש נטוש גם בשעה שעדיין לא גורשו היהודים מן הארץ. באמצע חודש אפריל 1944 התחיל ריכוז היהודים בגטאות במחוזות ובערי שדה לפי אזורים. הגירושים הגדולים לאושוויץ התחילו באמצע מאי. השלטונות לא הסתפקו בגזל הרכוש שעליו הצהירו היהודים - הם ערכו חיפוש משפיל על גופם של נשים וגברים בגטאות, ובחקירות מלוות בעינויים דרשו מיהודים אמידים, לספר היכן הסתירו את זהבם. מוכים ושדודים הועלו היהודים מערי השדה לרכבות הגירוש. בגבול נמסרו לידי הגרמנים, ורובם ככולם הגיעו לאושוויץ. בין אמצע מאי לבין הפסקת הגירושים הגדולים מהונגריה בתחילת יולי, חוץ מהיהודים בבודפשט ואנשי פלוגות העבודה נעלמו כליל היהודים מהונגריה. לקראת הגעתם של המשלוחים מהונגריה הוסיפו כבשנים נוספים באושוויץ והגדילו גם את מספר האסירים בקומנדו "קנדה", הצוות שעסק בקליטת רכוש המגורשים במחנה. אשר לבתיהם העזובים של המגורשים על תוכנם, שכל כך הקפידו להצהיר עליו בפני השלטונות בארבעה עותקים כנדרש - אלה נשדדו מייד על ידי האוכלוסייה המקומית, בפרט בישובים הקטנים, או שנמכר תוכנם מאוחר יותר. על האווירה הכללית ששררה בערי השדה מעיד המקרה של הגברת יאסאי.

המקרה נחשף בפסק דין של בית משפט מחוזי בהונגריה שגזר על הרחקתה מעיירת הולדתה והחזקתה במעצר ללא הגבלת זמן "לטובת הכלל ולמען הביטחון הציבורי" בגין הדברים שהשמיעה בפומבי בעת גירושם של היהודים ושוד רכושם בידי האוכלוסייה המקומית; לפי הניסוח הרשמי - "בעת העברת היהודים מן המקום והפקעת רכושם".

ב- 14 באפריל 1944, באישון לילה, פרצו שוטרים לבתי היהודים בעיירת מגוריה וציוו עליהם להתרכז בבית הכנסת, בלי שהורשו לקחת עמם מזון. משם הועברו אחרי זמן מה לגטו יותר גדול בעיר המחוז לקראת גירושם לאושוויץ. מייד עם צאתם מבתיהם חולק כל רכושם בין התושבים, שאף בזזו אותו מהבתים ומהחנויות. הדבר אירע שבועות מספר לאחר הכיבוש הגרמני במרס 1944. החברה ההונגרית הסתגלה חיש מהר לתנאים החדשים והתנהגה בהתאם לנורמות החדשות. הגברת יאסאי הגניבה מזון לשכנים היהודים הסגורים בבית הכנסת ובגטו, וכשראתה את הביזה קיללה בפומבי ובקול גדול את הבוזזים ואת כל אויבי היהודים (דבריה נשתמרו בהנמקת פסק הדין במשפטה). שכנים ששמעו אותה הלשינו עליה לשלטונות, והיא ישבה במעצר שבעה חודשים.

אבל היו אך מעטים דוגמת הגברת יאסאי. רוב הציבור השתכר מקדחת הביזה של הרכוש היהודי, מהרצון לזכות בדירות, בחנויות, בזהב וברכוש. למעשה ניסו לזכות בירושה עוד בטרם הרצח: "אני מבקשת למסור לי את דירתו ואת חנותו של איגנאן צין, בעל חנות טקסטיל לשעבר בעירנו", פנתה אישה מהוגנת לשלטונות, בדומה לאלפים אחרים, בשעה שבעל החנות "לשעבר" עדיין התגורר במקום.

הסופר ההונגרי ג'ורג' סאראז מתאר בספרו *היסטוריה בת זמננו*, מחקרים, 1984, כיצד בזזה האוכלוסייה המקומית את חנויות היהודים בעיר הולדתו; כיצד שברו והרסו את הכול אחוזי שכרון הביזה, וכיצד לקח גם הוא (שהיה אז ילד) חלק מן השלל: בקבוקי דיו בצבעים שונים מחנות לכלי כתיבה שהיתה שייכת ליהודי. "כך הפכו עם שלם לשותף בפשע. כולל אותי שהייתי רק ילד, בעבור בצע כמה בקבוקי דיו", מסכם סאראז את הפרשה.

באמצעות הפקרת חלק מהרכוש היהודי לתאוות הגזל "החוקי" והביזה של האוכלוסייה, רכשו הכובשים וממשלת הבובות ההונגרית את שתיקתן ואת אהדתן של שכבות רחבות מקרב התושבים ואת שיתוף הפעולה שלהם בתהליכי ה"פתרון הסופי". ייתכן והיה זה צעד מחושב מראש, שהרי הנאצים הכירו היטב את תוצאותיה המשחיתות של חלוקת השלל בין התושבים. כך עולה גם מדברים שאמר היטלר ב- 13 במאי 1944, יומיים לפני תחילת הגירוש מהונגריה: "במידה ותושבי הונגריה יהיו לנו לעזר בצעדים נגד היהודים ניתן להם חלק מהרכוש היהודי. זה יזרז את שיתוף הפעולה מצדם של התושבים המקומיים".

ואכן, לא הייתה התנגדות לכיבוש הגרמני בהונגריה, להיפך. האוכלוסייה ההונגרית שיתפה פעולה בצעדים שנגקטו נגד היהודים בהיקף רחב. מלבד הפקידות, הז'נדרמריה והמשטרה פעלו כוחות מיוחדים לחיפוש ולחקירה בגטאות, עגלונים ועובדי רכבת שהובילו את היהודים

ותפעלו את רכבות הגירוש, וכן מומחים שונים לאריזציה של הרכוש היהודי. עורכי דין "אריים" עסקו באריזציה של משרדי עמיתיהם המגורשים, רופאים הועסקו באריזציה של הציוד הרפואי של עמיתיהם היהודים.

לאריזציה של חפצי אמנות בבעלות יהודית נבחרו מנהלי מוזיאונים, ציירים, מורים וספרנים, בכירה של האינטליגנציה ההונגרית. משכילים אלה ערכו רשימות מדויקות של יצירות האמנות שנמצאו בכל הבתים ובכל הגטאות בארץ: תמונות יקרות ערך, דברי זהב וכסף עתיקים, ספרים נדירים ושטיחים פרסיים, רהיטים מתקופת לואי ה-14 ועוד. רשימות אלה נשתמרו במלואן ואפשר ללמוד מהן ממי נלקח פריט זה או אחר. אוצר בלום של חפצי אמנות שערכו הכספי ללא שיעור מתגלה שם: תמונות של רנואר, דירר, אל גרקו, טינטורטו, כינורות של סטרדיבריוס ויעקב שטיינר, שטיחים פרסיים וחרסינות עתיקות. מסתבר שלא רק בעבור כמה בקבוקי דיו צבעוניים הפכו רבים כל כך לשותפים לפשע, כדברי סאראז.

בחודשי הקיץ והסתיו היו פקידים הונגרים רבים עסוקים ברישום מדוקדק של פריטים אלה, באיסופם ובהעברתם לידי המדינה. בינתיים חצה הצבא האדום את הגבול, והמלחמה התנהלה כבר על אדמת הונגריה. העוצר מיקלוש הורטי החליט לקפוץ מהעגלה ולהסתלק מבריתו עם גרמניה הנאצית. כתשובה, העלו הגרמנים לשלטון במקומו את מפלגת "צלב החץ", מפלגה שהייתה מוכנה להמשיך במלחמה ובביצוע ה"פתרון הסופי".

בתקופת שלטון "צלב החץ"

הקהילה היהודית בבודפשט הייתה הגדולה והעשירה ביותר בהונגריה. בשנת 1941 מנתה 231,400 נפשות. הייתה זאת הקהילה האחרונה שנשארה בהונגריה. אמנם לפי התכנון ההונגרי הגירוש היה אמורים להתחיל בבודפשט, אבל הגרמנים דרשו לגרש את יהודי הבירה אחרונים, כנראה כדי להספיק ולסחוט עד תום את רכושם ואת כספם של היהודים שם. ואכן, מלבד חוקי הגזל ההונגריים היו נתונים יהודי בודפשט לסחיטה על ידי הנאצים, שדרשו וקיבלו תמונות יקרות ערך, כלי נגינה, 500 דירות, בתים על ציודם ועוד. עשירי הקהילה נעצרו מייד ועונו בגסטאפו, בהם בעלי תשלובת וייס מנפרד לייצור נשק ומטוסים. 51% ממניות החברה היו בידיהם של בני המשפחה האריים, ואלה כרתו הסכם עם נציג האס.אס והחכירו לו ל-25 שנים את המפעלים תמורת שחרור בני המשפחה היהודים והעברת כולם לארצות נייטרליות. בתיהם וארמונותיהם עם כל רכושם נפלו גם הם בידי אנשי ה"ס"ס, לרבות סוסי המירוץ היקרים מאחוזתו של הברון וייס. כמה מהסוסים האלה נתגלו אחרי המלחמה בארצות הברית...

הציבור היהודי רוכז בבתים מיוחדים, במעין גטו, בסוף חודש יוני 1944. רכושו נמסר לשלטונות (חפצי הערך) או נשאר בדירות שננטשו. השלטונות אמנם פתחו את הדירות החתומות בחודשים אוגוסט וספטמבר כדי להוציא את תוכנן, בעיקר את חפצי האמנות, אבל

הגירושים הגדולים הופסקו עד לעליית מפלגת "צלב החץ" לשלטון ב-15 באוקטובר 1944. בתקופה זו כבר לא פעלה מכונת ההשמדה באושוויץ. מסיבה זו או מסיבה אחרת לא היו גירושים טוטאליים מבודפשט כמו מהפרובינציות, אלא התנהלו רציחות סלקטיביות וגירושים סלקטיביים בצעדות מוות או ברכבות. בסוף נובמבר הוקם הגטו המרכזי, שם רוכזו זקנים וילדים מעניי העיר, בעוד בעלי האמצעים והקשרים התגוררו בבתי חסות של הארצות הנייטרליות.

בכל שלב בדרך הייסורים של יהודי בודפשט הם היו נתונים לרציחות, לשוד ולגזל מידי הכנופיות של אנשי "צלב החץ" והחיילים הגרמנים - בעת שהובלו לגטו, בבתי הגטו ובבתי החסות, ובצעדות המוות. בבירה הנצורה שהייתה לחזית, שהתנהלו בה קרבות מבית לבית, השתוללו כנופיות "צלב החץ" ללא רסן עד לשחרורה של פשט, לרבות שחרור הגטו ב-18 בינואר 1945, ועד לשחרור בודה ב-13 בפברואר.

עם השחרור

בתחילת דצמבר 1944 ברחו ממשלת "צלב החץ" מבודפשט ולקחה אתה את הזהב ואת התכשיטים מהבנקים ומהכספות את התמונות בעלות הערך, יהלומים, שטיחים פרסיים יקרים, פרוות ואוספי בולים. בתחילה העבירה את הכול למערב הונגריה, שם שלטה עוד חודשים מספר, בסוף חודש מרס 1945 הועבר הרכוש הנגזל לאוסטריה, שם מצאו מקלט ראשי ממשלת "צלב החץ" ושריה. אפילו את הכתר הקדוש ואת הסמל של הממלכה ההונגרית לקחו אתם, בתקווה שיחזרו עם כל השלל להונגריה לאחר ניצחונה הסופי של גרמניה הנאצית. שר התרבות העיד במשפטו לאחר המלחמה, כי ניסה לרשום לפחות את התמונות שנלקחו לפני העברתן לרייך הגרמני, שכן "הבהלה לזהב" אחזה חזק כל כך בחבריו, שחשש שגם יצירות האמנות תיעלמנה בלי להשאיר עקבות. חפצי הערך הללו הועברו ב-24 קרונות ובמספר גדול של משאיות לאוסטריה. הייתה זאת "רכבת הזהב" המפורסמת שבחלקה נפלה לידי הצבא האמריקני, ובאזור הכיבוש הצרפתי - לידי הצבא הצרפתי. תכשיטי הכתר ההונגרי נמסרו אישית לידי קצין גבוה של הצבא האמריקני ונשמרו בפורט נוקס בארצות הברית עד להחזרתם להונגריה בשנות ה-70.

ראוי לשים לב לתוכנם של הקרונות שנתפסו באזור הכיבוש האמריקני, כפי שתיאר זאת נחום גולדמן במכתב משנת 1946: 50 ארגזי זהב, 50 ארגזים מלאי מטבעות זהב, 1,560 ארגזים של דברי כסף, 100 תמונות בעלות ערך רב, כ-30 ארגזים עם תכשיטים, 5,000 שטיחים יקרים, מספר רב של פרוות יקרות, מצלמות, אוספי בולים בעלי ערך, חרסינה סינית ואחרת ותשמישי קודש. ערך השלל הוא כ-500,000,000 דולר, בערכים של 1946.

במקורות ההונגריים נרשמו פריטים אלה לפי משקל: 160 קילוגרמים פנינים, 114 קילוגרמים יהלומים, 700 קילוגרמים תכשיטי זהב עם אבנים יקרות, 2,300 קילוגרמים דברי זהב, 320

קילוגרמים מטבעות זהב, 2 קופסאות ברזל מלאות בברילינטיים (יהלומים) ובפנינים מובחרות ועוד.

גם שר החוץ של ממשלת "צלב החץ" לקח אתו חלק מרכוש האומה ומסר אותו במרס 1945 לידי נציג הצלב האדום הבין-לאומי ון הארטן. הלה הודיע על כך לחיים פוזנר וציין, שחלק גדול מהפריטים שנמסרו לו כרכוש לאומי הונגרי היו למעשה רכוש שהיה בבעלות יהודית. באזור הכיבוש הצרפתי באוסטריה נמצאו 36 ארגזים מלאים בזהב ובתכשיטי זהב ו-12 קילוגרמים של יהלומים. מטמון זה הוחזר להונגריה על פי הסכם שנחתם בין שר החוץ ההונגרי לבין הממונה הכלכלי של משרד החוץ הצרפתי. הם הוחזרו בתנאי שחפצי הערך יוחזרו לבעליהם היהודים. ממשלת הונגריה הדמוקרטית לא מצאה - לדבריה - אף לא אחד מבעלי התכשיטים, ועל כן הוחלט להפקיד את שוויים הכספי של דברי הערך בקרן פיצויים יהודית במועד בלתי מוגדר, שלמעשה לא הוקמה עד היום הזה. נראה, שגם דברי הערך שהוחזרו להונגריה על ידי הממשל הצבאי האמריקני, שכלל בין היתר גם ציוד ומכונות, לא שימשו לשיקומם של היהודים שנשארו שם.

לאחר המלחמה

היהודים שחזרו להונגריה מהמחנות או היהודים שיצאו מהגטו בבודפשט באמצע ינואר 1945 מצאו את בתיהם ודירותיהם תפוסים על ידי דיירים אחרים. מאחר שלא נחקרו חוקים להחזרת הבתים והרכוש נהג כל אחד לפי מצפונם; כלומר, הדבר היה תלוי ברצונו הטוב של הדייר החדש או ביוזמתה של המשטרה המקומית. אמנם התקבלו חוקים לרהביליטציה של היהודים, אבל אלה לא יושמו בפועל. המדינה טיפלה ברכוש היהודי כפי שטיפלה ברכושם הנטוש של הפשיסטים שברחו עם הצבא הגרמני וההונגרי. במקרים רבים נשארו החנויות והדירות, הכרמים והאדמות של היהודים בידי נאמני המשטר הקודם, בידי אלה שקיבלו את הרכוש כפרס על נאמנותם למפלגת "צלב החץ".

היו כמה ארגונים ומפלגות שפנו בפומבי אל היהודים בבקשה שלא יבקשו בחזרה את הבתים והדירות מהדיירים החדשים המסכנים, קורבנות ההפצצות, פן יעוררו בכך את האנטישמיות. "למה שתחזיר אלמנה ענייה את חלקת האדמה שקיבלה מהמדינה לאלמנה אחרת, לאלמנה יהודייה?" שאל מעל דפי עיתון בעל קו דמוקרטי סופר הונגרי ידוע. התפיסה שההונגרים הם העניים והנזקקים וקבלת הרכוש היהודי לידם היה מעין עשיית צדק חברתי ומעמדי המשיכה להתקיים בתודעת האינטליגנציה ההונגרית.

יש הרואים באנטישמיות שהשתוללה בהונגריה בשנים 1945-1946, שכללה גם פוגרומים על רקע של עלילת דם, כ"אנטישמיות בשל הכסתות", בשל המטלטלין שהיהודים ביקשו להשיב לעצמם לאחר חזרתם מהמחנות. יש הטוענים שהעדר בקשת הסליחה על השותפות ברצח והגזל שלא הוחזר לבעליו החוקיים רבצו על מצפונה של החברה ההונגרית וגרמו

להאשמת היהודים ולהכפשת דמות היהודי כשטן בגלגולו החדש. עניין הרכוש היהודי נשאר פתוח בהונגריה עד לעת האחרונה. אחרי שהמשטר החדש שנבנה עם תום העידן הקומוניסטי שילם פיצויים לקורבנות הקומוניזם, הגיע גם תורם של היהודים. אבל הם קיבלו רק סכומים מגוחכים כלומר, היה זה מעט מדי ומאוחר מדי.

מקור : בשביל הזיכרון, 31, 1999, ע"מ 20-25.